

SVENSKA
FORNMINNESFÖRENINGENS
TIDSKRIFT.

SJUNDE BANDET.

2:a häftet.

INNEHÅLL:

	Sid.
NORDIN, FREDRIK, Öfversigt öfver graffältet vid Bläsnungs i Vestkinde socken på Gotland. Med 1 karta.....	87.
GUSTAFSON, GABRIEL, Gånggriften vid Berg i Bokenäs socken, Bohuslän. Tillägg.....	122.
MONTELIUS, OSCAR, Förbindelse mellan Skandinavien och vestra Europa före Kristi födelse. Med 17 fig.	124.
EICHHORN, C., Svartsjö slotts byggnadshistoria under renässansen. Med 2 fig.	156.
NORLANDER, JOHAN, Anteckningar om några norrländska ortnamn	164.
VIBÄRG, ANSELM, Sägner på Roslagsmål från Valö socken	177.
HILDEBRAND, HANS, Det germanska huset. Med 11 fig.	192.

Det germanska huset.

Af

Hans Hildebrand.

I mitt arbete *Sveriges medeltid* har jag sysselsatt mig med de bostäder, som användes af allmogen ute på landsbygden och af borgaren i staden. Rörande de förra har jag framhållit, att vi visserligen icke hafva några allmogehus, som med fullgod säkerhet kunna hänföras till medeltiden utom Ornässtugan i Dalarne, men att man rörande medeltidens allmogehus fick af de skrifna urkunderna vissa upplysningar, att på hvar gård funnos flere hus, att man i regeln hade lika många hus som verkliga rum, att bland de många husen inom gården skilnad gjordes mellan dem, i hvilka människorna bodde, och dem, som icke voro bostadsrum (in- och utvistarhus), mellan dem, som hade härd (arens hus) och dem, i hvilka en sådan icke förekom. Äfven framhöll jag, att grundformen af det svenska allmogehuset, d. v. s. af det, som utgjorde den egentliga bostaden, måste anses vara en rektangulär stuga med dörr i ena gafveln och med ett förrum framför denna gafvel, långt som gafveln, men mycket smalare och försedt med en ingång i den ena smaländan; dörrarne till och från detta förrum — jag räknar på samma sätt som den, hvilken skulle inträda deri — lågo således icke midt för hvarandra, hvilket läge hade kunnat framkalla obehag af vind och väder, kanske faror af fiendevåld. Förrummet kunde delas af en bortom ingången till stugan uppförd tvärvägg. Till denna grundform kunna vi föra tillbaka den i våra dagar vanligaste formen för bondens bostad: med en stuga nr 2 lagd å andra sidan af förrummet och med detta förbundet med en dörr; det är alls icke ovanligt, att man i utbildandet af en form söker åstadkomma symmetri genom att fördubbla ett led. Jag framhöll vidare, att ett nytt stadium i bostadens historia inträdde, då man till stugan, gårdens

hufvudbyggnad, framflyttade ett eller två af de andra husen — de sålunda hopställda husen fingo derigenom åtminstone för ögat utseende af att vara ett hus. Jag framhöll ock, huruledes bland uthusen sådana funnos, som hade två våningar, af hvilka den öfre, åtminstone på en sida skjutande fram om den undre, kunde liksom den ursprungliga stugan användas som bostad.

Redan tidigare hade frågan om allmogens bostäder upptagits till behandling af Hyltén-Cavallius i hans arbete om *Värend och Virdarne*. Ehuru han sysselsätter sig endast med ett helt litet område, söker han inom detsamma uppvisa allmogehusens utveckling från de mest ursprungliga grundformer. Den serie han uppställer får i följd deraf smak af väl mycken konstruktion, den blir konstlad, icke motsvarande de naturliga förhållandena. Som den äldsta bostaden för Sveriges inbyggare räknar den fräjdade forskaren i folkets minnen den naturliga berghålan och klippgrottan — sådana stodo dock icke att få i flere delar af vårt land, framför allt icke i den del, som tvifvelsutän allra tidigast varit bebodd — och den i jorden nedsänkta jordkulan, som likt en kulle höjde sig öfver marken. Det finnes dock icke någon rimlighet för antagandet, att Sverige haft några autoktoner, att i vårt land den mensklige odlingen utvecklats sig från det allra tidigaste, på de rent naturliga förhållandena grundade stadiet: Sverige, länge genom detsamma täckande ismassor gjordt otillgängligt, blef senare bebyggt än flere andra delar af vår verldsdel och måste de som, när naturförhållandena det tillåto, först invandrade i vårt land, hafva annorstädes genomgått det första stadiet af kulturutveckling. Sedan skulle hafva uppförts jordkojor ofvan jord¹, till sist fyrkantiga timrade småstugor, af hvilkas väggar tre omslutas af en jordkulle. I den senare bondgården var hufvudbyggnaden en rektangulär stuga med dörr i gafveln; framför denna bildades ett skydd af det framspringande på två hörnstolpar hvilande taket. Ur denna stuga, nu behållen i Värend såsom »badstufva», utbildade sig lågstugan — den af mig framhållna första medeltidstypen —, ibland försedd utanför förstugans yttre dörr med ännu en förstuga (en s. k. tvist). Mig synes tillräcklig anledning ej finnas att låta lågstugan uppkomma ur den

¹ Hyltén-Cavallius afbildar en jordkoja (del 2 s. 163), hvilken dock eger ett så pass modernt bihang som en skorsten. Man kan under tider af framskriden odling, på grund af tillfälliga omständigheter, använda former, som skenbart äro ursprungliga.

förra: båda äro sidostående varianter af samma form, skiljaktigheterna beroende på stugornas olika bestämmelse och på behovet att i den som bostad använda stugan tid efter annan införa de förbättringar, som trefnaden kräfde. På gården fanns äfven ett loft, »tydligt beräknadt på försvar», en tvåvåningsbyggnad af det slag, som jag nyss antydde; Hyltén-Cavallius antager, att den undre våningen i början ej hade dörr utåt. Äfven omtalar han hopflyttningen af två eller tre byggnader.

Tidigare än jag nedskref min redogörelse för vår medeltids allmogebyggnader hade äfven Mandelgren behandlat ämnet i sin *Atlas till Sveriges odlingshistoria*. Han uppställer en rund och en fyrkantig grundform, hvilka hvar för sig genomgått hvarjehanda stadier och slutligen förenats. Den runda grundformen, hvars förebild framhålles i granen med de slokiga grenarne, är dock icke svensk, utan lapsk, och har därför för oss i närvarande stund så godt som intet intresse¹. Mandelgren antager, att grundformen till den fyrkantiga byggnaden är den naturliga klippålan. Närmast i ordningen komma den finske gammen och husen af gånggrifternas form och samma slags material. Senare former äro rökstugan med öppen härd på golfvet och lågstugan med murad spis. Till skydd mot fiender anbragtes å en eller flere sidor af huset en täckt omgång af resvirke. Så fick man en förstuga och genom att på denna uppföra en öfre våning fick man det s. k. loftet. För större säkerhets skull satte man på den andre änden ett loft nr 2. Derefter höjdes hela huset, så att det fick äfven mellan loftén en öfre våning. Sedan lärde man sig att taga bort den af resvirke bildade omgången framför den nedre våningen, och derigenom kom den öfre våningen att skjuta fram om denna. Jag kan ej här ingå i en granskning af denna teoris olika detaljer och måste därför nöja mig med att, utan annan bevisning än den, som indirekt ligger i den följande framställningen, nämna, att denna teori synes mig icke blott i allmänhet konstlad, utan ock i vissa detaljer grunda sig på missuppfattning af förhållandena.

Innevarande år har en ny studie i ämnet utkommit: *Privatboligen på Island i sagotiden samt delvis i det övriga Norden*, af

¹ De runda tältlika kolarekojorna, uppförda för tillfälliga ändamål och därför med så liten kostnad och så enkla medel som möjligt, kunna icke räknas till de fasta bostäderna, för hvilka det svenska folket, liksom dess närmare fränder, regelbundet använde den fyrkantiga grundformen.

Valtýr Guðmundsson. Jag får i det följande tillfälle att återkomma till detta i flere afseenden märkliga arbete, här vill jag endast framhålla författarens försök att framställa det nordiska husets tidigaste utvecklingshistoria. Liksom Hyltén-Cavallius antager han, att den runda grundformen är den äldsta, att ur denna utvecklade sig en form med två parallela långsidor och rundade ändar och att genom de rundade ändarnes bortfallande det rektangulära huset uppstått, hvilket under den isländska sagans tid redan hade hunnit blifva det vanliga. Exempel anföras för såväl den runda grundformen som mellanformen, men att utvecklingen gått så, som han antagit, är icke bevisadt. Om vi undantaga sådana byggnader, som framkallats af tillfälliga behof, å hvilka man derföre ej vill nedlägga kostnad eller arbete, t. ex. vaktarekojan vid kolmilan, kan man, så vidt min kännedom går, icke upptaga den runda grundformen såsom i Sverige af svenskarne begagnad. Jag vill nämligen ej tala om de under medeltiden tillkomna runda s. k. kastalerna på Gotland. Dessa tornlika byggnader hafva uppenbarligen fått sin runda plan, emedan denna var ur befästnings-synpunkt synnerligen lämplig: den kunde ej åt en anfallande fiende skänka skydd från framspringande hörn. Ej heller i det öfriga Norden kan den runda grundformen uppvisas såsom karakteristisk för de nordiska landens germanska befolkning. Guðmundsson anför ett par fall från Island, men de förekomma båda å en tomt, der förut ett tempel funnits, och kunna möjligen stå i sammanhang med kulten; åtminstone synas runda stensättningar hafva vid denna haft betydelse. Ej heller må anföras de å grönländska boplatser i närheten af kyrkoruiner förekommande enstaka lemningarna af runda byggnader. Att de varit normala bostäder är ej bevisadt och kan deras runda form bero på de särskilda ändamål, för hvilka de voro afsedda. De lappska och finska byggnaderna med rund grundplan eller med rundade ändar höra icke till historien om det germanska huset i Norden.

Visst är, att den runda grundformen förekommit inom flere delar af Europa och att den uppträder under ganska tidiga perioder, men den kan icke sägas vara för den germanska byggnadskonsten en normal grundform. Huru lockande det än kunde vara att anställa en undersökning af förhållandet i konstruktivt hänseende och i utbredning mellan den runda och fyrkantiga grundformen för huset, kan jag icke inlåta mig här på denna fråga. Såsom jag framdeles

skall visa, uppträder den fyrkantiga grundformen hos utlandets ariska folk uti mycket aflägsna perioder; den synes rent af kunna hänföras till den gemensamma ariska forntiden. Derigenom göres det öfverflödigt att uppsöka inom Norden bevisen för en der försig-gången utveckling af den fyrkantiga formen ur den runda — äfven om några faktiska förhållanden finnes, som kunde synas tala för en sådan öfvergång, något som hittills ej kunnat uppvisas af dem, som förfäktat tillvaran af denna utveckling inom Norden.

Guðmundsson är så beherskad af tron på denna utveckling, att han antager att taken med afrundade hörn antyda densamma; således skulle de vara äldre än de med rätvinkliga hörn. Ja, han antager, att den i de fornnordiska sagorna så ofta omtalade skålen skulle ursprungligen haft rund grundform, ehuru intet faktiskt bevis finnes, som gifver ens den minsta antydan i en sådan riktning. Endast en språklig antydan tror han sig hafva funnit: ordet *skåle* skulle stå i sammanhang med ordet *skål*, och det kärll, som kallas skål, är ju rundt till sin grundform. Som botten af en skål är kullrig (om än med en plan bottenyta), skulle skålebyggnaden haft kullrigt tak.

En undersökning rörande det nordiska eller, om vi gifva forskningen en något större utsträckning, det germanska huset är obestridligen af ett ganska stort intresse, ty det dröjer icke länge, innan man får tillfälle att göra den iakttagelsen, att man bygger icke uteslutande efter egen bekvämlighet eller eget tycke, utan visar det sig, att man håller fast vid vissa, från fäderna ärfda former och regler, hvilka först i en mycket sen tid fått vika för det billiga begäret efter verklig trefnad. Det visar sig ock snart att, med all öppen eller maskerad grundlighet, vissa former gjort sig framför andra gällande inom vissa områden, hvarigenom undersökningen vinner mycket i etnografiskt och historiskt intresse. För hvart år blir det lättare att göra omfattande studier i detta afseende, ty uppmärksamheten har å flere håll riktats på denna fråga, och det tillgängliga materialet ökats. För Sveriges räkning har sådant blifvit ganska rikligt framlagdt i de skrifter, som utgått från det Nordiska Museet. Foreningen til Fortidsminders bevaring i Kristiania har till de bidrag, som tidigare samlades och utgafvos af Eilert Sundt, lemnat en ännu rikare fortsättning i sin serie af års-

skrifter med titel *Kunst og haandverk fra Norges fortid*. I Danmark har arkitekten R. Mejborg gjort omfattande studier och äfven börjat deras offentliggörande genom sitt prydligt utstyrda arbete *Gamle danske hjem*. Från alla delar af Tyskland samlas och kommenteras nya bidrag. Från år 1882 finnes en sammanfattning af de dittills vunna resultaten i prof. Hennings goda arbete *Das deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung*.¹ Jag vill å de följande sidorna antydningssvis behandla ämnet.

För den nordiska boplatsen i äldre tid har man af gammalt såsom utmärkande framhållit tillvaran af de många husen; man har sagt, att i allmänhet svarade i forntiden ett hus mot hvad vi nu kalla ett rum. Bondens hem var under medeltiden för litet uppmärksammat för att vi skulle kunna vänta oss att finna det direkt omtaladt i tidehvarfvets urkunder eller återgifvet i bild; om bondens hus finnas i lagarne och i enstaka urkunder endast få och kortfattade antydningar, hvilka det ingalunda alltid är lätt att förklara. Jag vill som exempel framhålla ett ställe i Helsingelagen, som talar om de olika graderna af hemgång. Brottets och dermed straffets storlek bestämdes af den del af stugan, i hvilken våldet föröfvades — ju längre in, desto värre. De områden i stugan, som omtalas, äro följande: mellan tröskel och aren (eldstaden) — vid aren — mellan aren och gafvelbänken — å gafvelbänken — mellan gafvelbänken och qvinnobänken — å qvinnobänken — i sängen.

Deremot lemnas i lagarne upplysningar om prestgårdens beskaffenhet. I större delen af Sverige är i våra dagar prestgården en tvåvåningsbyggnad med flere rum. Vissa medeltidslagar tala deremot om sju laga hus: stuga, stekarehus, lada, härberge, visthus, sömnhus och fähus. Köket, gästrummet och sofrummet äro nu gemensligen sammanförda med stugan i prestgårdens hufvudbyggnad. Då från medeltiden intill nu utvecklingen gått i riktning af sammanbyggande, kunna vi icke tänka oss annat än att man före medeltiden höll fullt ut lika mycket på de många husen å gården.

I mitt arbete om Sveriges medeltid har jag framhållit en omständighet, som visar, att man redan då börjat föra gårdens byggnader närmare samman. Det talas nämligen om bakhärberge. Härberget var en särskild byggnad; för att det skulle kunna kallas

¹ Mina uppgifter om det germanska huset utom Sverige med tillhörande figurer äro hemtade från denna bok.

bakherberge, måste det hafva blifvit stäldt vid baksidan — d. v. s. den bakre gafveländan — af stugan. I gamla bondgårdar finna vi än i dag stugan, som icke har mera än en våning, förökad med ett två våningars bakhärberge, ja, för symmetriens skull har äfven ett framhärberge blifvit tillagdt vid den andra gafveln. Huruvida ett sådant sammanförande af huset inom vårt land förekom redan under den hedna tiden, kan af brist på källor ej afgöras.

Byggnaderna på gården hade olika bestämmelse, och denna måste i ganska väsentlig mon hafva inverkat på deras konstruktion och utseende. Husen voro än afsedda till bostad, än till förvaringsrum eller till förrättande af vissa dagliga sysslor; ibland kunde ett hus hafva dubbel uppgift. Det förnämsta huset i gården var stugan, hvars namn synes stå i sammanhang med den deri förekommande eldstaden; det motsvarande engelska huset, *stove*, betyder både »hus med eldstad» och »eldstad». Eldstadens gamla namn var *aren*. De hus, i hvilka en sådan förekom, sammanfördes i en grupp och kallades *arenshus*; de voro stugan, stekarehuset (eldhuset, köket) och kölnan.

Stugan hade regelbundet endast en våning; den bestod af ett aflångt fyrkantigt rum utan inre tak, man såg således upp till takåsen, och i den ena taksidan fanns det hål, genom hvilket röken släpptes ut och ljuset in. De två våningarne härstamma från uthusen. Ett af dessa, kalladt i gamla tider *bur* (än i dag fatbur), byggdes å väldiga hörnstenar eller stolpar, så att dels luften skulle kunna fritt spela under golfvet, dels tillträdet till det inre skulle försvåras för de på marken förekommande skadedjuren. Buren försågs mycket ofta med en öfvervåning, till hvilken man kom på en utanför byggnaden stäld stege eller trappa. På denna öfre vånings framsida anbragtes en yttre gång, till hvilken man kom på en stege och från hvilken man trädde in i denna vånings olika afdelningar — ifall våningen var delad. Denna våning användes ofta till bostad för människor, än under de hvardagliga förhållandena, än när gäster kommo. Buren fick då namn af härberge, d. v. s. ett hus, som »bergar» (omsluter och skyddar) människor; dock brukades detta namn, ehuru oegentligt, äfven för de burar, som fortfarande voro endast förrådsrum. Härberget kunde antaga storartade mått — jag hänvisar till Ornäshuset, som icke är en stuga, utan ett härberge — och sedan man hade förlagt trappan inne i huset, fanns ej längre anledning att låta den öfre våningen skjuta ut, om man än gerna, af gammal vana, gjorde den något

bredare än den undre. Äfven träbyggnaderna i städerna, som uppfördes under medeltiden och ännu senare, visa detta utsprång, som blef omöjligt när man byggde af sten och småningom försvann äfven från träbyggnaderna. I härberget torde den öfre våningen hafva varit oeldad. På allvar kunde icke tvåvåningssystemet införas förr än den stora revolutionen hade inträdt i husets anordning, att den fria, midt i stugan förekommande härden blifvit ersatt af en vid väggen uppmurad spis. Innan detta skedde, kunde hvarken den undre eller den öfre våningen värmas.

Stugan torde regelbundet haft den grundform, som visas af fig. 1 A: framför den gafvelvägg, i hvilken ingångsdörren fanns, en smal förstuga med längdriktningen i rät vinkel mot stugans och med dörren icke midt för stugans, utan i den ena smalväggen. Förstugan kunde hafva den inre delen afstängd, så att den tjänade som förrådsrum. Denna grundform är än i dag mycket allmän,

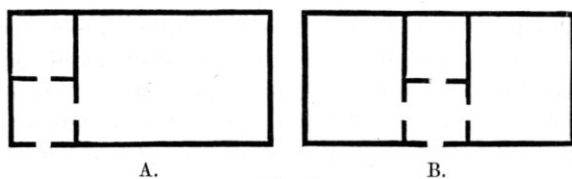

Fig. 1.

dock så vida utvecklade, att en stuga nr 2 blifvit lagd på andra sidan förstugan, som blef gemensam för båda (fig. 1 B). Ett visst behof af symmetri kan härvid hafva gjort sig gällande — när man hade till stugan flyttat ett bakhärberge, uppförde man, såsom redan blifvit nämnt, ett motsvarande framhärberge —, men den förnämsta anledningen var helt visst, att man under samlefnadens utveckling kände behof af ökad utrymme: de många ändamålen, som stugan skulle tjena, fördelades på olika rum.

I Norge äro förhållandena i hufvudsak desamma som i större delen af Sverige: flere isolerade hus på gården. Men i Norge äro byggnaderna vida mera pittoreska: burgruppen har blifvit synnerligen utvecklad och de enskilda delarne äro ofta rikt dekorerade. Svalsystemet, d. v. s. systemet med en gång utmed en eller flera sidor af huset, är mycket användt; svalgången finnes icke blott utmed den öfre våningen, såsom i Sverige, utan äfven utmed den undre. Utanför ett hus med ett större och ett mindre rum, af hvilka

det senare torde få anses representera en f. d. förstuga, kan en svale ligga på långsidan, med ingång midt på, och då har stugan äfven fått direkt ingång: förstugan har förvandlats till ett sidorum. Svalgången, lagd utmed husets lång- och framsida, kan äfven ersätta förstugan.

Vid uppfattningen af den nordiska forntidens byggnadsförhållanden, om hvilka aldrig direkta beskrifningar, men väl talrika antydningar lemnas i sagorna, har man regelbundet gått ut från antagandet, att de nuvarande norska förhållandena på bondgårdarne hade sin motsvarighet i den fornnordiska gården, i hvilken således funnos flere isolerade hus, af hvilka man som det främsta framhöll skålen. De skildringar och bilder, som i senare tid utförts, af den fornnordiska gårdens hufvudbyggnad, skulle just återgifva skålens utseende. Guðmundsson har uppträdt mot denna uppfattning och framhållit, — undantag finnas dock, — att skålen icke var hufvudbyggnaden, utan hedern att vara en sådan tillkom stugan. Stugan med härden var ursprungligen det enda boningshuset, der tillbragte man dagarne, när arbetet sådant medgaf, der lagade man maten, der intog man sina måltider, der sof man. Men samma behof som eljes i Norden kändes på Island: man ville fördela stugans uppgifter på flere rum. Matlagningen flyttades till eldhuset eller eldskålen. Kanske man till en tid nöjde sig med denna utbrytning, dervid dock flyttade sofplatserna till det nya huset. Derest så skedde till en början, tog man dock snart ett nytt steg i samma riktning och flyttade sofplatserna till ett särskildt hus, som kallades rätt och slätt skåle. Sedan dess synes det varit regel, att stugan var vistelseort om dagen, skålen om natten.

Men Guðmundsson uppträder äfven mot antagandet, att de olika husen under den period, sagorna skildra, stodo isolerade inom gården. Han anser tvärtom, att de i regeln voro sammanbygda, ehuru de fortfarande kallades hus, och har trott sig finna tre olika system för sammanbyggnaden, det ena mer kompliceradt än det andra. Mig synes, att han i detta afseende gått för långt. Han anför sagornas yttranden rörande icke mindre än 110 gårdar på Island, men i flere fall bevisa, så vidt jag kan finna, orden ingenting. Deremot finnas obestriddliga fall, som vittna om någon sammanbyggnad. Så t. ex. ett, då gårdsfolkets nattro störes af en bultning på porten. Husbonden sänder ur skålen, der han låg med sitt folk, en man ut att öppna dörren. Gästen gick in genom dörren, men

icke i skålen, utan i stugan. Här måste vi tänka oss samma anordning som visas i fig. 1 B: två rum, stuga och skåle, liggande å ömse sidor af en gemensam förstuga.

Den tid, som de isländska sagorna skildra, sträcker sig från öns bebyggande i slutet af 800-talet till efter midten af 1200-talet. De sagor, som skildra den senare delen af denna ganska långa period, särskildt Sturlungasagan, visa omisskänligt, att det isländska byggnadsväsendet hade haft tid till en ganska betydande utveckling. De upplysningar om förhållandena, som framgå ur teckningar af tilldragelserna, visa detta. Om detsamma vittna de i sagorna icke sällan förekommande uppgifterna, hurudana byggnadsförhållandena voro »under forna tider». Man var således medveten af den förändring, som hade inträdt, men då en sådan hade förekommit, måste man taga med i räkningen, att mångt om bostadsförhållandena i förbigående yttradt ord snarare afser den senare delen af perioden än den som i sagan skildras, ty sagorna äro i allmänhet nedskrifna just under 1200-talet.

Att i Norden de fristående husen voro de ursprungliga, kunna vi se af de på Gotland och Öland förekommande s. k. jättegravvarne, hvilka icke äro grafvar, utan hustomter. De gotländska hafva i senaste tid studerats och delvis äfven undersökts af F. Nordin; åtminstone några af dem tillhöra den tidigare delen af jernaldern. Hur snart sammanbyggandet började, kan nu icke uppgifvas. Visst är, att man på Island hade särskilda skäl för sammanbyggandet. På den skogfattiga ön kunde man endast undantagsvis få timmer till husen, hvadan väggarne plägade uppföras af jordtorfvor och stenar, hvarfals lagda. De gjordes under sådana förhållanden mycket breda, hvadan takkanten icke plägade sträcka sig utanför väggen, utan stannade vid dennas midt. Det kunde då ligga nära till hands att låta den breda väggen blifva gemensam för två hus, hvilkas takkanter kunde mötas längs midtlinien af väggens öfre yta.

Då inredningen af det fornnordiska huset särskildt i senaste tid hos oss varit föremål för så mycken uppmärksamhet, torde det vara skäl att här nämna några ord om de omsorgsfulla studier, som Guðmundsson gjort rörande den fornnordiska stugans anordning. På gaflarnes spetsar hvilade den ås eller bjelke, som uppbar, jämte en bjelke lagd öfverst på hvardera långväggen, taket. Som det kunde vara svårt för takåsen att draga den börda, som var honom pålagd, sattes under densamma stöd, som kallades sulor. När stugan

byggdes med större mått, var ej heller denna anordning betryggande. Då anbragtes ungefär midt på hvardera sidan af gafflarne en sidoås eller bjelke, hvarigenom ett nytt och betydelsefullt bärande led uppogs och sulerna flyttades i sammanhang dermed så, att de sattes under dessa sidoåsar. Stugan blef derigenom i sin längdriktning treskeppig; midten hade jordgolf och å detta brunno eldarne i öppna härdar. Mellan sulraden och väggen var golfvet belagdt med bräder och derigenom något upphöjdt. Der lupo bänkarne längs väggen, der uppställdes matborden; enligt sagornas uttryck sattes icke borden fram, utan upp. Men stugan var äfven genom de parvis ställda sulerna delad i en rad af tvärrum. Det mellersta af dessa var det förnämsta och kallades öndvegi, hvilket icke betyder högsäte. De sulor, som stodo i sidorna af detta midtrum, voro starkare och mera dekorerade än de öfriga; de voro de s. k. öndvegissulorna, hvilka sålunda icke voro, hvad man trott, hörnstolparne till högsätet. — I en senare tid befriades åsarne från bördan af taket; detta lades då på en rad af tvärt öfver stugan ställda sparrar.

På Gotland och Öland samt i Bohuslän märka vi en viss benägenhet att flytta samman husen. I gårdstomtens innersta del står boningshuset, på den yttersta delen, mot vägen eller gatan, äro uthus uppförda så att de bilda en sammanhängande rad, i hvars midt inkörspporten förekommer. Äfven å tomtens tvärsidor, mot granntomterna, förekomma isolerade byggnader. Man närmar sig till att på alla sidor omsluta gårdsplatsen med byggnader, men man har icke tagit steget fullt ut. Det oakadt har man haft riktigt tillfälle att se vådorna redan af den partiela sammanbyggnaden: utbryter eld i en gård, stryka i de flesta fall äfven grannarnes med.

Fullständig sammanbyggnad finna vi i Skåne och Halland. Fig. 2 visar en gårdsplan från Håslöfs kyrkoby i sydvästra Skåne. Gården är fullkomligt kringsluten. Ingången till denna är vid *F'*. Träder man in derigenom har man till höger boningshuset, hvilket består af följande delar: en förstuga, hvars innersta del är afstängd till ett förrådsrum, till höger och till venster en stuga, alltså typen fig. 1 B, men här har stugan till höger blifvit uppdelad i två rum, den egentliga stugan och det innanför liggande stegerset, d. v. s. stekarehuset, köket. Användningen af de öfriga delarne af byggnads-

Om vi oberoende af statsförhållandena gifva akt på det germanska områdets fastlandsdelar, med fränskiljande af de trakter, der det germanska elementet blifvit starkt uppblandadt med andra element, kunna vi inom detta vidsträckta område urskilja flere smärre, utmärkta hvart och ett genom eget byggnadsskick. Vi skola taga en kortare öfverblick af dem.

Vi hafva då ett sydtyskt område. Detta sträcker sig från Ruhrs utlopp i Rhen genom Rhendalen och derifrån till Alperna, från Vogeserna och Westerwald till Steiermark och Böhmen samt förekommer äfven i Siebenbürgen. Mot norr går gränsen ungefär i samma linie som gränsen mellan de forna frankiska och saksiska områdena, passerar Hildesheim och går fram till Tangermünde vid Elbe. I norr härom ligger det saksiska området, hvilket i det närmaste motsvarar det område, som den saksiska stammen hade under den karolingiska tiden. Jag bör här anmärka, att när här talas om saksiskt område är det icke fråga om konungariket Sachsen, ej heller om den preussiska provinsen Sachsen, ty redan under karolingernas tid hade slaverna inkräktat landet ända fram till Elbe och Saale. I norr om det saksiska området ligger det frisiska, som omfattar den norra delen af det nuvarande konungariket Nederland, den tyska kusten utmed Nordsjön och den vestra kuststräckan af Holstein och Slesvig.

Fornfynden visa, i öfverensstämmelse med de tidigaste historiska underrättelserna, att germaner i en forntid bott åtminstone bort till Weichsel, äfven inom områden, som nu äro så fullkomligt slaviska som Polen. I sammanhang med de s. k. folkvandringarne, de germanska stammarnes utbredning på romerskt område, framträngde slaverna åt öster. Som gränspunkt mellan det frankiska eller högtyska området och det saksiska har framhållits Tangermünde. Öster derom vidtagna de områden, som i högre grad varit genomträngda af slaviskt element, men äfven inom dem kunna vi skönja antingen den högtyska eller den saksiska typen för byggnaderna. Elbeslaverna i Lüneburg och Altmark, slaverna i Meklenburg och i Neuvorpommern hafva antagit den saksiska typen. Inom de öfriga Mark-områdena, som ingå under begreppet Mark-Brandenburg, inom Thüringen, provinsen Sachsen öster om Elbe och konungariket Sachsen, mellan Elbe och Oder, inom östra Pommern, således fram till Östersjön, råder den sydtyska typen. De längre bort ligande områdena, från Hinter-Pommern till Karpaterna, bortom dem

rundt kring Theiss' källor, till och med bland de östra Karpaterna råder en särskild byggnadstyp, som är synnerligen märklig. På den jutska halfön har man framhållit en byggnadstyp, som kallats engelsk; namnet må väl synas mindre lämpligt, som englerna aldrig bebodde hela halfön. Längst i norr på denna hafva ock byggnader framhållits, hvilka skilja sig från de sydligare.

På ön Mors i Limfjorden, således på en plats, som varit ganska undanryckt främmande och nivellerande förhållanden, förekommer en hustyp, som här återgifves fig. 3. Här finnes en stuga (*g*) och något som kallas fremmers, framstuga, den ursprungliga förstugan, i hvilken, under husets utveckling, köket blifvit inrymdt: reducera vi anläggningen till enklare mått, komma vi således till typen

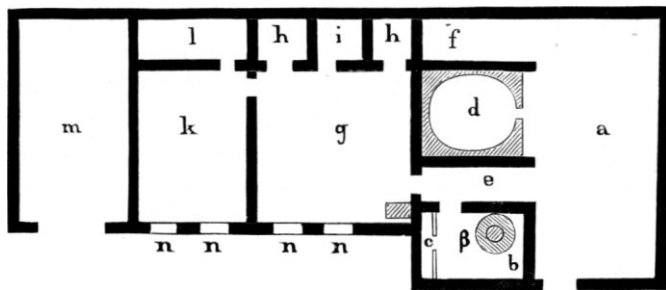

Fig. 3.

a fremmers (framrummet), *b* stegers (köket), *c* härden, *d* ugnen, *e* gången, *f* plats för boskapen, *g* stugan, *h* sofkammare, *i* skafferi, *k* vesterstugan, *l* skafferi; *m* är en, såsom figuren visar, lösligt tillfogad utbyggnad.

fig. 1 A. Förstugan har emellertid blifvit större än stugan och i förstugan har inrymds utom köket äfven en plats för kreaturen. Vesterstugan *k* är icke annat än ett fördubblande af stugan, men i detta fall har den nya stugan icke lagts på andra sidan förstugan, utan, i sammanhang med den utveckling, som denna hade fått, på den bortre sidan af stugan. Smårummen vid sidorna af *g* och *k* äro att anse som afbalkningar inom de gifna utrymmena. Trots all utveckling af huset framträder emellertid samma grundplan, som tillhör det svenska, norska, skånsk-danska huset.

Det s. k. engelska huset förekommer i tvänne skepnader, af hvilka den ena tillhör de nordliga, den andra de sydliga områdena. Den förra är framställd fig. 4. Här har förstugan fått behålla sin ursprungliga uppgift. Stugan är icke blott fördubblad, utan tre-

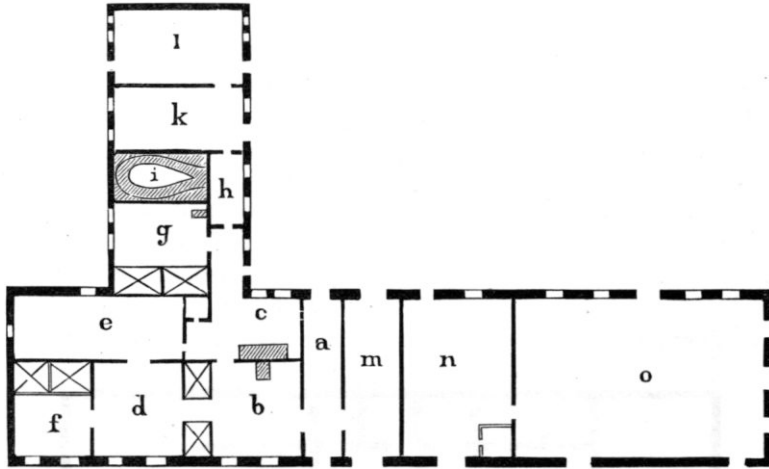

Fig. 4.

a förstuga, *b* stuga, *c* kök, *d* sal, *e* mjölkkammare, *f* brudkammare, *g* folkets rum, *h* bakstuga, *k* tvättrum, *l* svinstall, *m* körväg, *n* stall, *o* fähus.

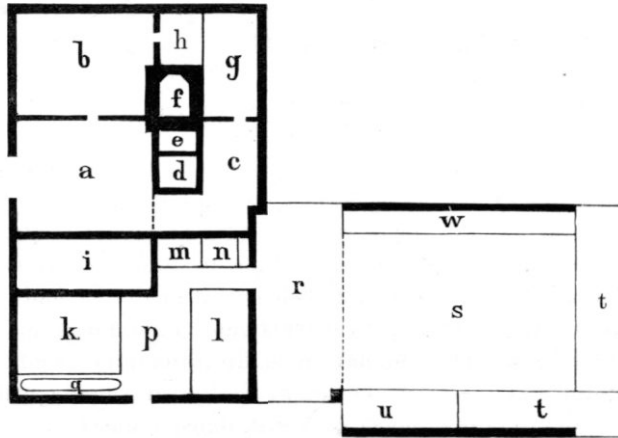

Fig. 5.

a stuga, *b* sal, *c* kök, *d* förrådsrum, *e* härd, *f* ugn, *g* mjölkkammare, *h* bakstuga, *i* förstuga, *k* fähus, *l* stall, *m*, *n* fähus, *p* förrum, *q* vattenförråd, *r* genomfart, *s* lada, *t* fähus, *u* svinhus, *w* bränslrum.

dubblad, och köket är utskjutet på baksidan af den egentliga stugan; äfven köket är fördubbladt och i sammanhang dermed är svinstallet satt. De öfriga rummen för kreaturen äro bragta i närheten af bostaden, men skiljas dock från denna genom infartsvägen till gården. Äfven här är således reduktionen till grundtypen fig. 1 A klar.

Fig. 5 ger ett prof på den sydangliska typen. Äfven här finnes den fördubblade stugan (*a, b*) och det bakom stugan lagda köket (*c*) med dess bihang (*g, h*). Man kommer direkte in i stugan, men den figur, jag haft att återgifva, är tydligen icke fullt korrekt. Rum-

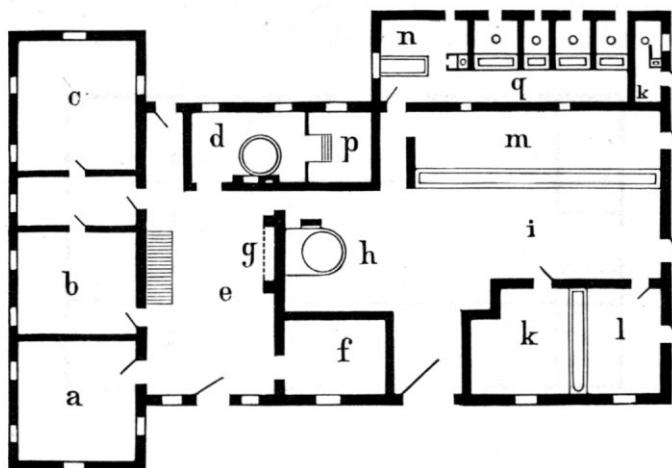

Fig. 6.

a folkets rum, *b* familjens rum, *c* gästrum, *d* slaskkök, *e* förrum med *f* pigornas rum och *g* härd, *h* kokinrättning för foder, *i* förstuga, *k* drängstuga, *l* stall, *m, n* fähus, *o* svinhus.

met *i*, som kallas en förstuga, har ingen dörr och synes således vara en död del af huset. Huru detta än må förklaras, hafva vi här vid sidan af hvarandra en förstuga och en stuga, således typen fig. 1 A. Men här äro ett par af kreatursrummen sammanbygda med boningshuset, de andra ligga på andra sidan inkörsvägen till gården.

Det frisiska huset förekommer i tre varieteter, den ena förekommer i norddelen af Nederland, den andra i Ostfrisland, således inom provinsen Hannover, den tredje hos nordfriserna. Fig. 6 visar ett prof på det första slaget. Huset har form af ett T. Den delen,

som motsvarar bokstafvens öfre del, är det egentliga huset med en förstuga och å ena sidan en stuga, å den andra två, således en utvecklingsform af typen fig. 1 B. Men här har man icke stannat vid detta. Man har midt på ena sidan af det ursprungliga huset tillagt en ny förstuga (*e*), i hvilken köket blifvit anordnad. Genom en brandmur skiljes denna del af byggnaden från den del, som innehåller hvad vi skulle vilja kalla uthusen. Att vi här hafva att göra med ursprungligen skilda hus framgår otvetydigt deraf, att de olika delarne af huset hafva egna tak.

Här äro emellertid stallet och fähuset bragta i sammanhang med boningshuset, låt vara att taket och brandmuren angifva en tidigare åtskilnad. I det saksiska huset är sammansmältningen

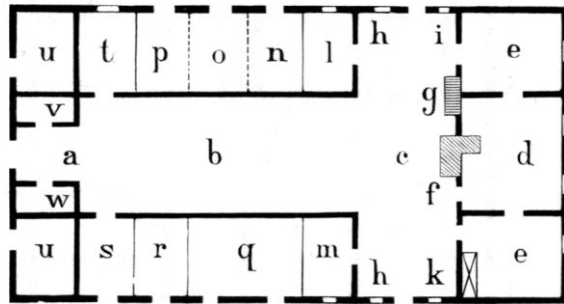

Fig. 7.

a ingång, *b* midtgång, *c* »flet», *d* stuga, *e* kammare, *f* hård, *g* trappa till källare, *i* tvätt-hörn, *k* äthörn, *l* piggkammare, *m* skaffereri, *n—q* fähus, *r* stall, *s* arbetsrum, *t* redskapsrum, *u* svinhus, *w* gåshus.

fullbordad. Äfven detta förekommer i tre varieteter, inom Westfalen, mellersta och norra Hannover och Holstein. Den näst enklaste formen är här återgifven fig. 7. I den enklaste formen saknas rummen *d* och *e*, hvadan således fleten *c* med hårdens är hufvudrummet; ordet flet förekommer äfven i det fornnordiska språket. Rummen *d* och *e* synas vara tillkomna under frisiskt inflytande; också förekommer den här återgifna varieteten af det saksiska huset i norra Westfalen, i mellersta och norra Hannover, i vestra och nordvestra Holstein. Här äro uthusbyggnaderna, såväl arbets- och förrådsrum som stall och fähus, ryckta in i sammanhang med stugan och det hela ligger under ett enda tak. Hården låg förr mera centralt i den inre delen, vid densamma hade husmodern sin

plats, från hvilken hon kunde öfverskåda allt, som gjordes i huset. Den saksiska typen förekommer under flere varianter, af hvilka den yttersta är försedd med en gång, som går genom hela midten af huset, från gafvel till gafvel; stugan blir under sådant förhållande ett särskildt rum, liggande jämsides med de öfriga.

Den saksiska hustypen, som tillhör det område, hvilket på Karl den stores tid tillhörde det saksiska folket, är så egendomligt utvecklad, att man endast gissningsvis kan yttra sig rörande dess sammanhang med den grundform, som eljes alltid lyst fram. En möjlighet är, att en tidigare förstuga fått svälla ut, icke såsom t. ex. i den nordjutska stugan, till kök, utan till fähus — för detta an-

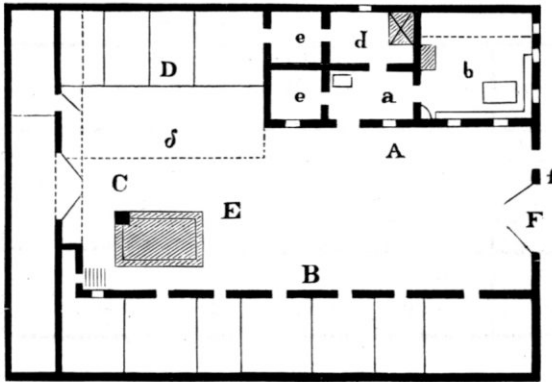

Fig. 8.

A boningshus, B stall, C lada, D skjul, F infartsport.

tagande kan ju som skäl anföras, att äfven i det nordjutska huset förekom i förstugan, som utvidgats till kök, en afskild plats för kreaturen.

Deremot framträder den åberopade grundformen ganska tydlig i det frankiska eller sydtyska huset (fig. 8), hvilket jämte de öfriga byggnaderna bilda en fullständig ram kring den fyrkantiga gårdsplatsen. Förstugan har här blifvit bredare och är fördelad i tvänne rum, till höger ligger stugan, till venster en annan stuga, som uppdelats i två kammare. Det finnes inom denna grupp en annan form, med förstugan lagd icke framför stugans gafvel, utan utmed långsidan, och är ingången då placerad på midten af förstugan. Samma anordning träffas äfven i Norge. För öfrigt finnes mellan de norska

byggnaderna och husen af sydtysk typ uppe bland Alperna äfven ett par andra drag gemensamma, nämligen det flitiga användandet af svalen och förkärleken för smiderier. Å andra sidan påminner den sydtyska, kringbygda gårdsplanen om den skånsk-danska typen, som jag förut skildrat.

Den sydtyska typen uppenbarar sig i en gammal urkund, nämligen i den ofta omtalade planritningen för det märkliga klostret i Stt Gallen i Schweiz. Denna planritning, som måhända tillhör

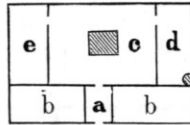

Fig. 9.

a ingång, *b* tjenarnes sofrum, *c* stugan, *d* husbondens sofrum, *e* redskaps- och förrådsrum.

redan den karolingiska perioden, upptager flere mindre byggnader, bland dem den trädgårdsmästarebostad, som här blifvit återgifven i fig. 9. Förstugan ligger här framför husets långsida och har genom två afplankningar förvandlats till tre rum. Det största rummet, i planritningen betecknad såsom »*ipsa domus*» (sjelfva huset), är stugan med härden midt på golvet. Till denna hafva fogats eller denna har genom afplankningar kommit att rymma två kammare.

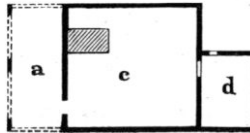

Fig. 10.

Från Hinter-Pommern till Karpaterna — ja i någon mon äfven bortom dem — och till Weichsel utbreder sig ett slaviskt område, hvilket tidigare varit germanskt. Der förekommer huset i den enkla form, som fig. 10 visar: en stuga med en bakom liggande kammare och ett förrum, som dock icke är kringslutet af fasta väggar, utan är fritt under ett af stolpar uppburet tak. En annan form finnes, i hvilken halfva förrummet är förvandladt till ett rum med slutna väggar, under det den andra hälften endast har ett tak — en del af hustaket — och en hörnstolpe, som uppbär detta. Vi finna här

en form, som är nästan ursprungligare än fig. 1 A: Nordens klimat hade i denna framkallat förstugans förseende med väggar. Äfven huset fig. 10 hafva vi rättighet att räkna till de germanska husen på grund deraf att benämningarna på dess olika delar förråda lån från germanskt tungomål: husformen torde således från den tidigare germanska befolkningen öfvergått till deras slaviska efterföljare.

Den enkla grundform, som uppenbarar sig i huset fig. 10, leder våra tankar öfver till en byggnad, hörande till ett mera fjärran liggande land och en aflägsen forntid. Det primitiva grekiska templet (fig. 11¹), hvilket helt visst återgifver grundplanen för det samtida grekiska huset, består af ett fyrkantigt rum med ingång genom den ena gafvelväggen och utanför denna ett förrum, omslutet af de utdragna långväggarne och det likaledes utdragna taket, hvilket framtill uppbares af två kolonner. Det grekiska och romerska huset hade innanför ett förrum ett hufvudrum, i hvilket på ett al-

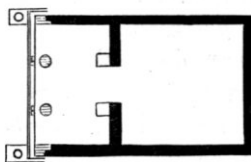

Fig. 11.

tare brann den eld, i hvilken man offrade åt husets och hemmets skyddande makter, och öfver hvilken man äfven, i den äldsta tiden, kokte och stekte födan.

Huset med ett rum af fyrkantig grundform, med härd i midten och med ett förrum utmed en sida, förekommer sålunda allmänt hos de germanska folken och äfven hos andra folk af arisk börd. Man må således med fog sätta ifråga, huruvida icke denna typ för bostaden kan gå tillbaka till den ariska forntiden. Vända vi oss till de resultat språkforskarnes inom sitt arbetsfält vunnit, finna vi äfven huset och delar af detsamma lika benämnda i det ena språket efter det andra, hvilket otvetydigt pekar i samma riktning som samstämmigheten i husens grundform.

Att döma efter skaldernas språkbruk var i Nordens aflägsnare tid ordet *höll* eller *hall* benämning på en bostad i allmänhet, men

¹ Det här afbildade förekommer vid Rhamnus i Attika.

senare användes det för större bostäder, såsom gudars (t. ex. Valhall), jättars, konungars och andra stormäns. Samma ord finnes i angelsaksiskan och fastlandets saksiska, men saknas i den äldre högtyskan. Ordet, hvars betydelse framhåller huset såsom något hägnande, återfinnes i sanskrit som *çālā* (hydda), i grekiskan som *kalia*, i latinet som *cella*. För de nordiska språken främmande, men deremot i öfrigt vida utbredd inom den ariska världen, är en annan beteckning för huset, sanskrit *dam*, *dama*, grekiska *do*, *domos*, latin *domus*, irländska *dam*, kyrkslaviska *domu*. I ursprunglig betydelse synes ordet framhålla det i huset använda hufvudmaterialet, timret, och således svarar det mot det germanska *timmer*, hvilket i tyskan (*zimmer*) ännu betecknar ett rum. Det gotiska *razn*, som betyder hus, förekommer någon gång i angelsaksiskan *rāsn* samt i den fornnordiska poesien (*rann*). Det var således i Norden en äldre benämning, som småningom föll ur bruk. Vi hafva dock ordet i behåll i uttrycket *ransaka* (genomsöka ett hus) och i ordet *granne* (i gotiskan *ga-razn*).

Taket, i fornhögtyskan *dach*, finnes, samma ord och i samma betydelse, i det grekiska *tegä*, *tegos*, i det latinska *tectum*, samma ord, men i betydelse af hus, i det iriska *teg*. *Dörren*, fornnordiskt *dyrr*, gotiskt *daur*, högtyska *tor* och *tyr*, är samma ord som sanskrit *dvara*, grekiskt *thyra*, latinskt *fores*, och betyder i alla dessa former dörr. Härden hette i Norden i gammal tid *arin*, i det sydtyska huset kallas äfven rummet med härden eller der härden tidigare fanns *eren*. Det är samma ord, som uppenbarar sig i det latinska *ara*, altaret, som stod i hufvudrummet och som äfven gjorde tjänst som härd. Från härden hvirflade röken upp mot taket och svärtade detta, innan den kunde tränga ut genom det i taket upptagna hålet. I Norden talade man derföre om att bo »under sotad ås», i Grekland kallades rummet med härden *metathron*, i Italien *atrium* — båda namnen beteckna rummet som svart eller svärtadt.

Förstugan kallades i Norden *önd* (genitivformen är *and-ar*). De å teckningen fig. 11 särskildt utmärkta framändarne af de för rummet inneslutande sidoväggarna, kallades af romarne *antæ*. I sanskrit betyder *ātā* dörrinfattning med dörr. Ordet förekommer äfven i det fornbaktriska språket under formen *aithya*.

Gå vi tillbaka inom de olika ariska folkens äldre litteratur, finna vi likheter icke endast i denna den enklaste grundformen, utan äfven i hvarjehanda detaljer.

Jag har redan omnämndt, att i det nordiska huset kunde man finna det nödigt att gifva takåsen stöd genom en stolpe, kallad sul, att i den fullt utvecklade nordiska stugan med öndvegi, hedersplatsen, i midten, funnos der särskildt starka och utstyrda suler. I de gamla bairarnes lag talas om *firstsul*, som uppstår takåsen (*first*). På ett annat ställe kallas denna sul *magansul*, d. v. s. kraftsulen. När i Bjovulfsången Heorots sal beskrifves, omtalas en midtsul, hvilken synes hafva spelat samma centrala rol i det gamla huset som härden. När Odysseus hade kommit till Fenikernas ö och gästade konung Alkinoos, samlades man i den stora salen och vänliga bemödanden gjordes att förströ den sorgbundne gästen; den blinde sångaren Demodokos kallades in och åt honom framsattes en stol vid sidan af kolonnen i midten af huset. Äfven i det forna Indiens hus fanns en midtsul.

I k. Völsungs sal ersattes midtsulen af en växande ek. Sammaldeles byggde Odysseus sitt sofrum kring ett kraftigt olivträd.

De föregående korta antydningarna torde vara tillräckliga att visa, huru viktigt det är att åt de gamla husen i vårt land, åt deras grundplan, konstruktion och detaljer, egna ökad uppmärksamhet, på det material en gång må finnas till en uttömmande framställning af det germanska huset.

Så mycket mera skäl finnes att i denna riktning leda iakttagelserna och möjliggöra slutsatserna, som frågan om den ariska forntiden under den senaste tiden blifvit förd in i ett nytt skede. Fordom tog man för gifvet, att det ariska urhemmet, gemensamt för hellener, italiker, kelter, germaner, litauer, slaver, perser, hinduer m. fl., låg österut, inom Asien —, särskildt utpekades trakten i söder om det Kaspiska hafvet såsom motsvarande den tidens språkforskningars fordringar med afseende på naturförhållandenas öfverensstämmelse med språkens gemensamma ordförråd. I senaste tid har deremot från olika håll påståtts, att det ariska urhemmet måste hafva legat i Europa. Detta påstående har närmare preciserats så, att hemmet vore att söka i norra Europa, inom den nordtyska slätten, i Danmark och södra Sverige. Längre hafva de lärde, på grund af Jordanes' yttrande, i Sverige sökt ursprungsorten för de germanska folken. Enligt min öfvertygelse är denna uppfattning oriktig.

Den punkt, från hvilken anstöten till de stora folkvandringarne gafs, låg snarare söder om Östersjön, hvarifrån man mycket lättare kunde utbreda sig åt olika håll. Särskildt torde slavernas inträngande på de områden, som der tidigare innehades af germaner, hafva mäktigt inverkat på folkvandringarne. Ännu djerfvare måste oss nordbor förefalla teorien om det ariska urhemmet i Norden, helst då Norden under långa tider — detta gäller icke blott vårt land, utan äfven de nordligaste delarne af Tyskland, således just platsen för det föregifna ariska urhemmet — var betäckt af väldiga ismassor. Norden är derföre som skådeplats för människors uppträdande vida yngre än öfriga delar af Europa.

Just derföre att frågan om det ariska urhemmet förts in i ett nytt skede, är det af vigt att taga vara på allt, stort och smått, som kan sprida belysning öfver de urariska förhållandena. Äfven studiet af de svenska stugorna kan härtill lemna ett värdefullt bidrag.
